

Vinka
Matijević

Filozofski fakultet
Sveučilišta u Zagrebu

Odsjek za arheologiju

Ivana Lučića 3, HR –
10000 Zagreb

vibubic@ffzg.unizg.hr

DIO ARTIKULIRANE LUTKE OD KOSTI IZ SISKA¹

Od 2003. god. na lokalitetu Sv. Kvirin u Sisku provode se arheološka istraživanja i konzervacija otkrivene arhitekture. Radovi su dio projekta izgradnje arheološkog parka uz srušenu kasnobaroknu kapelu Sv. Kvirina u sjevernom dijelu Siska. Dosadašnjim istraživanjima potvrđen je položaj sjevernog ulaza u antičku Sisciju te je na vidjelo izašla višeslojna kompleksna stratigrafija lokaliteta. Uz dojmljivu arhitekturu, u istraživanjima je dokumentiran raznovrstan i vrijedan pokretni arheološki materijal. Među njim se, kao jedinstven nalaz, ističe potkoljenica artikulirane lutke od kosti koju zasada, s obzirom na sloj, okolni kontekst i tipološko-kronološku analizu, možemo datirati od 2. do 4. st. Antičke lutke od kosti relativno su rijetke jer se radi o dječjim igračkama koje se oštete, dijelovi se odvoje i zametnu te predmet u konačnici bude odbačen. Zbog toga su znameniti i dobro očuvani primjerci uglavnom zabilježeni u grobovima preminulih djevojčica i djevojaka, a rjeđe ih nalazimo u ambijentu privatne ili javne gradske arhitekture, kao što je pronađeni dio lutke iz Siska. S obzirom da se Siskom u svom znanstvenom radu bavila cijenjena profesorica Marina Milićević Bradač, od srca i uz najtoplije zahvale za nesebično dijeljenje znanja prilažem ovaj skroman doprinos za svečarski zbornik njoj u čast.

Ključne riječi: Sisak, Siscia, kost, rimska artikulirana lutka, igračka

Desetci tisuća keramičkih, metalnih, kamenih, staklenih, jantarnih i koštatnih predmeta iz zbirke Arheološkog muzeja u Zagrebu² i Gradskog muzeja Sisak vrijedno su svjedočanstvo o različitim segmentima života antičke Siscije. Građa sisačkog muzeja počinje se prikupljati od 40-ih godina 20. st. te danas uglavnom potječe iz arheoloških istraživanja, kako zaštitnih tako i sustavnih.³ Jedno od arheoloških iskopavanja, uz konzervaciju otkrivene arhitekture, provodi se od 2003. god. na lokalitetu Sv. Kvirin u sklopu realizacije projekta „Arheološki park Siscia – Sv. Kvirin“.⁴ Do 2017. god. otkriveni su dio sjevernog

1 Zahvaljujem dr. sc. Ini Miloglav, izv. prof. na Odsjeku za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu što mi je ustupila pronađeni predmet i povjerila njegovu objavu.

2 Tijekom 19. i u prvoj pol. 20. st. većina predmeta u zagrebački muzej dospjela je jaružanjem Kupe, a dio je pribavljen otkupom i darovanjem (vidi pr. Radman Livaja 2012).

3 Godina 1942. uzima se kao godina osnutka Muzeja. Danas Gradski muzej Sisak na mrežnim stranicama redovito kratko izvještava o arheološkim istraživanjima koja provodi: <https://muzej-sisak.hr/arheoloska-istrazivanja/> (zadnji pristup: 02.04.2025.).

4 Urbanističkim planom centra grada Siska (CPA d.o.o., lipanj, 2004.) predviđeno je da se u sjevernom dijelu Siska na području bivšega gradskog groblja, uz srušenu baroknu kapelu sv. Kvirina, formira arheološki park ukupne površine cca. 1,5 ha. Zbog kompleksnosti i velike površine iskopa, istraživanja na lokalitetu, što sukcesivno što istovremeno, do sada je obavljalo nekoliko izvođača (tvrtka Kaducej d.o.o. Split, Gradski muzej Sisak i Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu), a cjelokupan projekt koordinira Konzervatorski

bedema Siscije, arhitektonski vrlo složen višeslojni ulaz u grad, ostaci glavne gradske prometnice smjera sjever-jug (*cardo maximus*) te dijelovi sjevernog rimskog opkopa.⁵ Godine 2012. među ostalim vrijednim pokretnim nalazima, tijekom arheološkog istraživanja sjevernog dijela lokaliteta, zabilježen je nalaz potkoljenice artikulirane lutke od kosti koju, s obzirom na sloj i okolni kontekst, za sada možemo široko datirati od 2. do 4. st.⁶ To je ujedno vrijeme najvećeg razvitka i prosperiteta antičke Siscije.⁷

Potkoljenica lutke (visine 6,1 cm, promjera u gornjem dijelu 1 cm, promjera uz gležanj 0,6 cm) anatomski je vrlo precizno izvedena, a površina predmeta fino je ispolirana (slika 1, crtež 1). U gornjem dijelu je šira, postupno se sužava prema gležnjevima, gdje postaje blago plosnata, i završava stopalom koje je oštećeno u predjelu nožnih prstiju. Usprkos tome, jasno se vidi da stopalo nije boso već ima izrezbarenu obuću. Razabire se zadebljani obrub niskih čizmica, uz gležnjeve izrezbaren u obliku slova „v“. Uokolo ruba tabana plitko je urezana linija potplata obuće. Na vrhu potkoljenice strši plosnata vertikalna istaka s rupicom. Pomoću nje potkoljenica je bila pričvršćena za natkoljenu na način da je istaka umetnuta u usječeni prorez na predjelu koljena i s njim povezana pomoću čavlića ili iglice koji se vodoravno provuku kroz rupice.⁸ Pronađeni dio sisačke lutke je svijetlo smeđe boje, mjestimice prošaran tamno smeđim mrljama. Obično je kost kremasto žute boje, a bjelokost mliječno bijele, međutim jasno je da boja ne može biti pouzdan pokazatelj o kojem je mate-

odjel u Zagrebu, Uprava za zaštitu kulturne baštine Ministarstva kulture (Lolić 2014: 233; Lolić 2022: 147). Paralelno s iskopavanjima vrši se konzervacija istražene antičke arhitekture. Za informacije o trenutnim radovima na lokalitetu zahvaljujem dr. sc. Tatjani Lolić, načelnici Sektora za konzervatorske odjele i inspekciju u Ministarstvu kulture i medija, Upravi za zaštitu kulturne baštine.

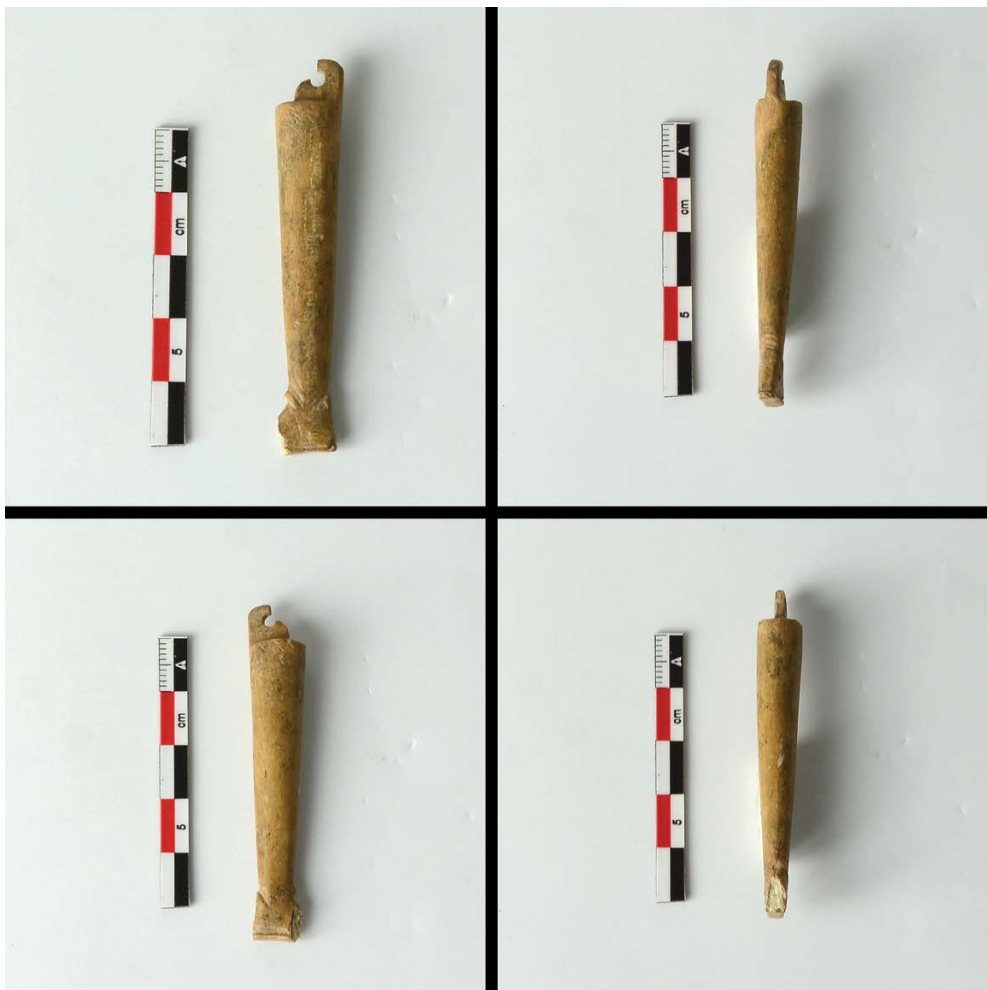
5 Dosadašnja istraživanja pokazala su da se radi o višeslojnom lokalitetu na kojem je moguće u kontinuitetu pratiti šest razina arhitekture, od kojih najstarija pripada 1. st., a posljednju predstavlja kapela sv. Kvirina iz 18. stoljeća (Burmaz & Lolić 2005: 125–127; Lolić & Burmaz 2006: 175–177; Lolić 2007: 203–206; Tomaš 2008: 228–229; Tomaš 2009: 289–291; Burmaz & Antonić 2010: 295–298; Miloglav 2011: 318–322; Škrgulja 2011: 322–323; Škrgulja 2012: 311–313; Šošić Klindžić & Tončinić 2012: 313–316; Miloglav & Mušič 2013: 363–367; Škrgulja 2013: 367–369; Škrgulja 2014: 272–273; Miloglav 2014: 273–275; Miloglav & Lolić 2015: 290–292; Škrgulja 2016: 330–331; Škrgulja 2017: 340–342; Škrgulja 2018: 334–335).

6 Zaštitno arheološko istraživanje na položaju sjevernog ulaza u Sisciju 2012. god. provodio je Odsjek za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu (voditeljica: dr. sc. Ina Miloglav, izv. prof.). Istraživalo se sjeverno od crkve Sv. Kvirina u Bloku 28, a pronađena potkoljenica lutke od kosti (PN 205) zabilježena je u □ E 4/5, SJ 612. Sivkasto-zeleni sloj SJ 612 nalazio se u sjevernom dijelu □ E 4, odnosno južnom dijelu □ E 5 te je ispod njega dokumentiran kanal SJ 282, 283 koji se u pravcu I-Z protezao u dužini od 2,15 m (Miloglav 2013: 11, 19, sl. 10; Miloglav & Mušič 2013: 363–367). SJ 612 nalazi se u „prostoriji“ koju zatvaraju zidovi SJ 131 (na istoku), SJ 181 (na zapadu) i SJ 190 (na sjeveru). Za konačnu interpretaciju arheoloških struktura, slojeva i nalaza treba pričekati završetak istraživanja i konzervacije lokaliteta te konzervacije i obrade pokretnih nalaza.

7 Hoti 1992: 144–151; Lolić 2003: 134–135.

8 Rupica na istaki potkoljenice iz Siska izvedena je svrdlom, alatom korištenim za izradu perforacija različitih veličina na predmetima od kosti, kao što su gumbi, pločice za tkanje, nakit, dijelovi namještaja ili ušice igala (usp. Kovač 2017a: 232–235).

Slika 1. Potkoljenica lutke od kosti iz Siska, mozaik fotografija (autor: M. Vuković, 2023).

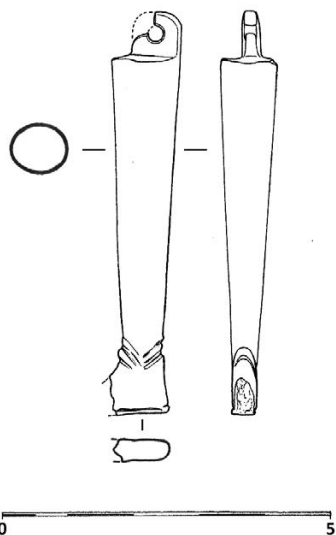

rijalu riječ.⁹ Iako nije obavljeno osteološko ispitivanje kojim bi se sa sigurnošću utvrdila vrsta sirovine korištene pri izradi predmeta, možemo pretpostaviti da se radi o kosti jer se na oštećenom dijelu stopala jasno vidi porozna struktura karakteristična za ovu vrstu materijala.

Dvjestotinjak artefakata od kosti i roga pohranjeno je u Zbirci koštanih predmeta Arheološkog odjela Gradskog muzeja Sisak. Usprkos značajnom broju predmeta, do sada nije inventariziran niti jedan ulomak ili cjeloviti primjerak lutke od kosti. Najzastupljenije su igle-ukosnice, zatim šivaće igle, te češljevi, vretena, pisaljke, igraće kockice i žetoni. Predmeti pripadaju rimskom

9 Ovisno o procesima primijenjenima pri obradi sirovine, korištenju predmeta u antici, ali i uvjetima iz arheološkog konteksta i kasnije deponiranja arheološkog predmeta, boja kosti ili bjelokosti može značajno varirati (Kovač 2017a: 33). Rječit dokaz tome je čuvena rimska artikulirana lutka od bjelokosti (Rim, Museo Centrale Montemartini, inv. br. AC 469; vis. 23 cm) iz sredine 2. st. pronađena u sarkofagu adolescentice Krepereje Trifene (*Creperia Tryphaena*) (slika 2; Bedini 1995: 75, kat. br. 47). Za lutku se izvorno mislilo da je od hrastovine ili ebanovine (McK Elderkin 1930: 471), ali temeljita konzervacija pokazala je da se radi o bjelokosti koja je s vremenom potamnijela. Većina sačuvanih rimskih lutaka izrađena je od kosti, a tek nekolicina luksuznijih primjeraka od bjelokosti.

Crtež 1. Crtež potkoljenice lutke od kosti iz Siska (autorica: M. Rončević, 2023).

carskom razdoblju i datiraju se od 1. do 4. st.¹⁰ Slična situacija je zabilježena i u Arheološkome muzeju u Zagrebu gdje se čuva mnoštvo vrijednih predmeta iz Siska i okolice, ali za sada u postojećim zbirka nije pohranjena niti jedna lutka od kosti ili bjelokosti s ovog prostora.¹¹

Dva vrijedna primjerka rimskih artikuliranih lutaka (*pupae*) od bjelokosti čuvaju se u Narodnome muzeju Slovenije u Ljubljani.¹² Pronađene su u grobu djevojke koja je po svoj prilici potjecala iz bogate emonske obitelji. Pretpostavlja se da su izrađene u Rimu, a s obzirom da su na jednoj od njih pronađeni ostaci zlatnih niti, vjerojatno su bile odjevene u prikladnu odjeću. Na temelju karakterističnih frizura, datiraju se u 2. pol. 3. st.¹³ Tijekom velikih zaštitnih istraživanja Zapadne salonitanske nekropole 1986.–1987. god. u grobu 93 dokumentirani su dijelovi lutke od kosti (ulomak glave, jedna nadlaktica i podlaktica te 2 natkoljenice i potkoljenica) koji se, temeljem analogija, datiraju od 2. do 3. st.¹⁴ U zbirci Arheološkog muzeja u Zadru pohranjena je noga artiku-

10 <https://muzej-sisak.hr/odjeli/arheoloski-odjel/> (zadnji pristup: 19.07.2023.). Na informacijama zahvaljujem kolegicama Rosani Škrgulji, ravnateljici Muzeja Ivanić-Grada, te Ivani Boras Brlić, kustosici Gradskog muzeja Sisak. V. Košćević 2000. Zbog znanstvene obrade, pronađena potkoljenica lutke od kosti privremeno je pohranjena na Odsjeku za arheologiju Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu.

11 Na informacijama zahvaljujem kolegi Ozrenu Domiteru, kustosu Antičkog odjela Arheološkog muzeja u Zagrebu.

12 Inv. br. R 6930 a, b; vis. 24 i 25 cm (<https://www.nms.si/en/collections/highlights/710-Ivory-dolls>, zadnji pristup: 18.12.2023.).

13 Kuret 1983; Istenič 2014: 76. Obje lutke imaju kosu začešljanu iza ušiju te im seže do ramena na potiljku.

14 Inv. br. AMS-74485 – AMS-74489 i AMS-74491. Sudeći po ostacima iz groba 93, radi se o ženskom, odnosno dječjem kosturnom ukopu u zemljanoj raci bez grobne konstrukcije. Zbog toga je grob slabo sačuvan, a zabilježeni višekratni ukopi razlog su širokom datiranju pronađenih predmeta od 2. do početka 5. stoljeća (Buljević 2023: 55–56, 60–61, kat. br. 13–18, T. 3).

Slika 2. Lutka od bjelokosti Krepereje Trifene (*Crepereia Tryphaena*), Rim, sredina 2. st. (Bedini 1995: 75, sl. 47).

lirane lutke od kosti (slika 3) pronađena 1995. god. tijekom arheoloških istraživanja u centru rimskog Zadra, u današnjem perivoju samostana Svete Marije.¹⁵ U Zbirci rimskih koštanih predmeta Muzeja Slavonije u Osijeku također se nalazi noga artikulirane lutke od kosti (slika 4) nepoznate provenijencije.¹⁶ Za razliku od sisačkog primjerka, noge lutaka iz Zadra i Osijeka izrađene su iz jednog dijela. Obje na gornjem dijelu imaju istaku s rupicom kojom se noga mogla pričvrstiti za trup te su realistično oblikovane tako da imitiraju anatomsku točnost boka, natkoljenice i potkoljenice. Noga artikulirane lutke iz zadarskog muzeja završava sitnim stopalom u niskoj čizmici sa šiljatim završetkom, dok osječkoj lutki stopalo nije bilo oblikovano, već je noga završavala polukružno. Vrsta čizmice koje su sezale do gležnjeva i bile izrađene od meke kože raznolikih boja ubrajala se u svakodnevnu rimsku obuću žena iz visokih slojeva društva, a nazivaju se *calcei* (ili *calceoli*) *muliebris*.¹⁷ Upravo je takva obuća najčešće prikazivana na nogama lutaka od kosti i bjelokosti,¹⁸ baš kao što je i na primjerku potkoljenice lutke iz Siska.

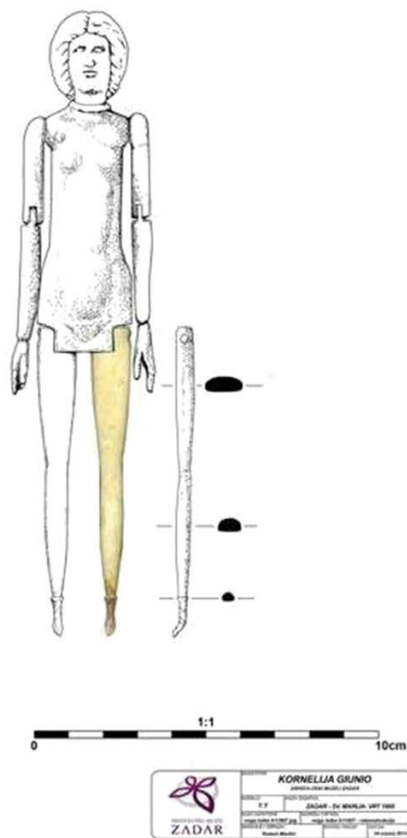
Brojni su cjeloviti primjerci lutaka od kosti i bjelokosti dokumentirani na lokalitetima diljem Italskog poluotoka te u galskim, germanskim i hispanskim provincijama, a datiraju se od 2. do kraja 4. st.¹⁹ Najstarija poznata artikulirana lutka od kosti datira se u kasno 4./3. st. pr. Kr. i čuva se u zbirci Metropolitan Museum of Art u New Yorku, a potječe iz Taranta u južnoj Italiji gdje je pronađena uz figurice mladih žena od terakote.²⁰ Iako

15 Inv. br. A11907; vis. 8,9 cm (Giunio 2013: 110, bilj. 41, sl. 19.).

16 Inv. br. MSO-AA-5870/a; vis. 8,2 cm (Kovač 2017a: 212-213, sl. 90; Kovač 2017b, kat. br. 1044, T. 87: 1044.).

17 DAGRA, T I/2., s. v. *calceus muliebris*, *calceolus*: 819; Bianchi 2012: 28.

su kost i bjelokost materijali koji se obrađuju od prapovijesti,²¹ lutke se od njih počinju izrađivati u većem broju tek od srednjecarskog do kasnocarskog razdoblja.²² Nesumnjivo su slične lutke od kosti postojale i ranije, ali se čini da su tada primjerci od terakote bili popularniji. Raznovrsne tipove figurica od terakote grčki koroplasti oblikovali su od arhajskih vremena da bi vrhunac proizvodnje dosegli u 4. st. pr. Kr., upravo s elegantnim figuricama mladih žena, popularno nazvanima tanagre prema eponimnom nalazištu u Grčkoj.²³ Međutim, one se tipološki potpuno razlikuju od lutaka izrezbarenih od kosti. Za razliku od tanagri, stiliziranih i serijski izrađenih pomoću kalupa, svaka je lutka od kosti unikatna. Prilikom oblikovanja koštane sirovine u konačni proizvod nisu se koristili kalupi, već

Slika 3. Noga artikulirane lutke od kosti iz Zadra i predložena rekonstrukcija (Giunio 2012: 110, sl. 19).

se predmet oblikovao prema postojećim modelima. Zato su postojale razlike, ne samo među istovrsnim predmetima koje su izradili različiti majstori nego čak i onima koje je izradio jedan majstor.²⁴ Osim toga, tanagre nemaju artikulirane udove, a premda im nabori odjeće ljupko naglašavaju ženske obline, one nisu nage poput lutaka od kosti koje k tome karakterizira vrlo realistično i anatomski precizno oblikovano tijelo odrasle žene.²⁵ Poznato je da se za izradu lutaka u antici koristilo i drvo, mramor, alabaster, jantar,

18 Feugère 2009: 164–167, kat. br. 692, sl. 56; Bianchi 2012: 32, sl. 4a i 4b.

19 Manson 1987; Degen 1997.

20 *The Met, Bone doll with articulated limbs*, <https://www.metmuseum.org/art/collection/search/248624> (zadnji pristup: 08.04.2025.). Lutka (inv. br. 11.212.43; vis. 7,6 cm) ima izrezbarenu plisiranu suknju, ali je naga od struka naviše. Ruke i noge su joj zasebno pričvršćene za trup. Noge se ne mogu slobodno pomicati jer su postavljene u rupe ispod suknje i čvrsto povezane žicom koja prolazi kroz suknju i obje noge sa strane (McK Elderkin 1930: 467).

21 Kovač 2017a: 40, 62.

22 McK Elderkin 1930: 456; Bianchi 2012: 28.

23 Sanader 1997: 38.

24 Kovač 2017a: 60–61.

25 Lutke od kosti imaju istaknute grudi, uzak struk i oble bokove, a nerijetko i trokutasto urezano ili istočkano područje pubične kosti (Dolansky 2012: 258, bilj. 7).

Slika 4. Noga artikulirane lutke od kosti iz Muzeja Slavonije u Osijeku (Kovač 2017a: 213, sl. 90).

koža i tkanina, a čak se pretpostavlja da su postojale i voštane lutke.²⁶

Bez sumnje neizostavne u životima djevojčica i djevojaka, lutke (*pupae*) od različitih materijala nerijetko su u slučaju preuranjene smrti prilagane u njihove grobove. U španjolskom gradiću Onturu na antičkoj nekropoli u dijelu gdje su zabilježeni dječji ukopi otkriven je grob s čak pet lutaka datiranih u 4. st., četiri su bile od bjelokosti, a jedna od jantara.²⁷ Dosadašnji rezultati antropoloških analiza osteološkog materijala iz grobova u kojima su dokumentirani nalazi antičkih lutaka diljem Carstva ukazuju na raspon starosti pokojnica od pet godina do kasne tinejdžerske dobi.²⁸ Naravno, djeca su se igrala lutkama od najranije dobi, o čemu svjedoče i rijetki pisani antički izvori. Prije svega, Plutarhovo dirljivo pismo utjehe upućeno ženi koje daje naslutiti da se njihova preminula dvogodišnja kći voljela igrati lutkama (Plut. *Cons. Uxor.* 608c). U antici su se djevojke udavale vrlo mlade, ponekad već s dvanaest godina. Noć prije vjenčanja, simbolički označivši prijelaz iz djetinjstva u odraslu dob, rimske djevojke su prinobile svoje lutke Larima

(ps.-Acr. *Ad Hor. Sat.* 1.5.65–66), a kasnije i Veneri (Pers. 2.71), Dijani ili nekoj drugoj božici koju su posebno štovala.²⁹ *Anthologia Palatina* (6.280) prenosi djelo anonimnog helenističkog pjesnika u kojem je opisano kako Timareta prije vjenčanja posvećuje Artemidi svoj tambur, loptu i lutku, uključujući i lutkinu odjeću.³⁰ Na stelama i sarkofazima nerijetko su prikazane lutke u rukama djevojčica ili pokraj njih. Jedan takav primjer je stela od vapnenca iz antičkog Ja-

26 Zahvaljujući vrućoj i suhoj klimi, mnogo sačuvanih krpenih lutaka različitih datacija potječe iz Egipta. Jedna takva, punjena platnom i papirusom, čuva se u British Museumu u Londonu (inv. br. 1905,1021.13; vis. 19 cm). Obojena vuna, nažalost izbljedjela, bila joj je pričvršćena na dijelove lica i tijela, a mala plava staklena perlica sačuvala se na lijevoj strani lutkine glave i tumači se kao ukras za kosu. Lutka je široko datirana od 1. do 5. stoljeća (https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1905-1021-13, zadnji pristup: 19.07.2023.). Podatak o postojanju voštanih lutki preuzet je iz DGRA, s. v. *Pupa*, a o primjercima od drva, mramora i alabastera v. kod McK Elderkin 1930: 476–477.

27 Gobierno de España, Ministerio de cultura y deporte, Red Digital de Colecciones de Museos de España, Museo de Albacete, Inv. br. CE03979 - CE03983, <https://ceres.mcu.es/pages/ResultSearch?txtSimpleSearch=Mu%F1ecas&simpleSearch=0&hipertextSearch=1&search=simple&MuseumsSearch=&MuseumsRolSearch=18&listaMuseos=null> (zadnji pristup: 23.08.2023.)

28 Dolansky 2012: 257, bilj. 4.

29 Bianchi 2012: 27, bilj. 4; Giunio 2013: 109; Giunio 2016: 30; Buljević 2023: 56.

30 Martin-Kilcher 2000: 71.

dera datirana na početak 3. st. Pripadala je djevojčici Sulpiciji Septimiji koja je, preminuvši u dobi od šest godina i dva mjeseca, bila ovjekovječena na zabatu sa lutkom u ruci.³¹ Običaj prilaganja lutaka i drugih igračaka u dječje grobove dugo se održao, čak i nakon pojave kršćanstva. Tako da su lutke pronađene i u rimskim katakombama kasnog 3. i 4. st.³²

Upravo takvi nalazi iz kršćanskog funerarnog, kao i oni iz naseobinskog konteksta, govore u prilog mišljenju da lutke nisu bile samo poganski zavjetni ili kulturni predmeti, već su naprosto bile u funkciji dječjih igračaka. Međutim, antičke lutke od kosti relativno su rijetke izvan grobnih cjelina jer se radi o dječjim igračkama koje se oštete, dijelovi se odvoje i zametnu te predmet u konačnici bude odbačen. U takvom slučaju uobičajeni su nalazi pojedinačnih dijelova, najčešće udova, koji su bili izrađeni iz jednog ili više elemenata pa su u igri mogli otpasti i zagubiti se. Zbog toga su znameniti i dobro očuvani primjerci uglavnom zabilježeni u grobovima preminulih djevojčica i djevojaka, a rjeđe ih nalazimo u ambijentu privatne ili javne gradske arhitekture. Spomenut ćemo samo primjerke pronađene u *Forum Popilii* (Forlimpopoli),³³ u Martignyju, Pfynu i Augstu u Švicarskoj³⁴ te u Fréjusu u Francuskoj³⁵. Sada ovim nalazima možemo pridružiti dio artikulirane lutke od kosti iz Siska.

31 Dimenzije stele: visina 65 cm, širina 42 cm, debljina 12,5 cm; Arheološki muzej u Zadru; inv. br. A7681 (Giunio 2013: 110, sl. 20 i 21, bilj. 42; Giunio 2016: 30, sl. 9 na str. 32.).

32 Obično su utisnute u žbuku kojom se pečatio otvor lokula u katakombama, kao što je zabilježeno na lokulu 15-mjesečne djevojčice Hermofilide u Novacijanovoj katakombi (Manson 1987: 22; Martin-Kilcher 2000: 72; Bianchi 2012: 27).

33 Marini Calvani 2000: 492, kat. br. 173.

34 Degen 1997: 15–18, sl. 1–5, 34, br. 1–3.

35 Feugère 2009: 164–165, br. 692.

KRATICE

- HAG – *Hrvatski arheološki godišnjak*, Zagreb.
DAGRA – *Dictionnaire des antiquités Grecques et Romaines*, Paris (ur. C. Daremberg & E. Saglio).
DGRA – *A Dictionary of Greek and Roman Antiquities*, London (ur. W. Smith).

IZVORI

- Anthologia Palatina - *The Greek Anthology. with an English Translation* by. W. R. Paton. London. William Heinemann Ltd. 1916. 1.
Perzije – *Persius. Juvenal and Persius with An English Translation*. G. G. Ramsay. London. New York. William Heinemann; G. P. Putnam's Son. 1918.
Plutarh – *Plutarchi Chaeronensis Moralia, vol. 3*, recognovit Gregorius N. Bernardakis, Leipzig, 1891.
Pseudo-Acron – *Acronis et Porphyriionis qui circumferuntur commentarii in Quintum Horatium Flaccum*, Sumptibus H.E. Schraderi, 1859.

LITERATURA

- Bedini 1995
A. Bedini (ur.), *Mistero di una fanciulla. Ori e gioielli della Roma di Marco Aurelio da una nuova scoperta archeologica*, katalog izložbe, Milano, 1995.
- Bianchi 2012
C. Bianchi, "Le bambole in avorio e in osso", u: A. C. Mori, C. Lambrugo & F. Slavazzi (ur.), *L'infanzia e il gioco nel mondo antico. Materiali della Collezione Sambon di Milano*, Milano, 2012, 27–67.
- Buljević 2023
Z. Buljević, "Staklena zrcala u grobovima Zapadne salonitanske nekropole", *Nova antička Duklja* 14, Podgorica, 2023, 45–80.
- Burmaz & Lolić 2005
J. Burmaz & T. Lolić, "Redni broj: 59, Lokalitet: Siscija – Sv. Kvirin", *HAG* 1/2004, Zagreb, 2005, 125–127.
- Burmaz & Antonić 2010
J. Burmaz & N. Antonić, "Redni broj: 146, Lokalitet: Sisak – Sv. Kvirin", *HAG* 6.1/2009, Zagreb, 2010, 295–298.
- Degen 1997
R. Degen, "Römische Puppen aus Octodurus/Martigny VS. Gliederpuppen der römischen Antike", *Helvetica Archaeologica* 109, Zürich, 1997, 15–38.
- Dolansky 2012
F. Dolansky, "Playing with Gender: Girls, Dolls, and Adult Ideals in the Roman World", *Classical Antiquity* 31 (2), Oakland, 2012, 256–292.
- Feugère 2009
M. Feugère, "Militaria, objets en os et en metal", u: C. Goudineau & D. Brentchaloff (ur.), *Le camp de la flotte d'Agrippe à Fréjus: les fouilles du quartier de Villeneuve (1979-1981)*, Paris, 2009, 107–177.

Giunio 2013

K. A. Giunio, "Knowledges about public and private games from the Roman period from the holdings of the Archaeological Museum in Zadar", *Histria antiqua* 22, Pula, 2013, 101–116.

Giunio 2016

K. A. Giunio, "Biti žena u starom Rimu", u: M. Dizdar (ur.), *Finis coronat opus: zbornik radova posvećen Mariji Buzov povodom 65. obljetnice života*, Zbornik Instituta za arheologiju, Serta Instituti Archaeologici, knj. 3, Zagreb, 2016, 27–44.

Hoti 1992

M. Hoti, "Sisak u antičkim izvorima", *Opuscula archaeologica* 16, Zagreb, 1992, 133–163.

Košćević 2000

R. Koščević, "Sitni koštani i brončani predmeti iz Siscije", *Prilozi Instituta za arheologiju u Zagrebu* 17, Zagreb, 2000, 17–24.

Kovač 2017a

M. Kovač, *Tipologija i tehnologija izrade rimskih koštanih predmeta na području Donje Panonije na primjeru nalaza iz Murse*, doktorska disertacija, sv. I, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2017.

Kovač 2017b

M. Kovač, *Tipologija i tehnologija izrade rimskih koštanih predmeta na području Donje Panonije na primjeru nalaza iz Murse*, doktorska disertacija, sv. II, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2017.

Kuret 1983

N. Kuret, "Dve lutki iz Emone", *Arheološki vestnik* 34, Ljubljana, 1983, 347–352.

Lolić 2003

T. Lolić, "Siscia", u: M. Šašel-Kos & P. Scherrer (ur.), *The Autonomous Towns of Noricum and Pannonia*, Situla, 41, Ljubljana, 2003, 131–152.

Lolić 2007

T. Lolić, "Redni broj: 111, Lokalitet: Siscija – Sv. Kvirin", *HAG* 3/2006, Zagreb, 2007, 203–206.

Lolić 2014

T. Lolić, *Urbanizam antičke Siscije na temelju analize i interpretacije povijesne i moderne nacrtno dokumentacije*, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 2014.

Lolić 2022

T. Lolić, *Urbanism of Roman Siscia. Interpretation of historical and modern maps, drawings and plans*, *Roman archaeology* 89, Oxford, 2022.

Lolić & Burmaz 2006

T. Lolić & J. Burmaz, "Redni broj: 89, Lokalitet: Siscija – Sv. Kvirin", *HAG* 2/2005, Zagreb, 2006, 175–177.

Istenič 2014

J. Istenič, *Rimske zgodbe s stičišča svetov*, katalog izložbe, Ljubljana, 2014.

Manson 1987

M. Manson, "Le bambole romane antiche", *La Ricerca folklorica* 16, Venezia, 1987, 15–26.

Marini Calvani 2000

M. Marini Calvani (ur.), *Aemilia. La cultura romana in Emilia Romagna dal III secolo a.C. all'età costantiniana*, katalog izložbe, Venezia, 2000.

Martin-Kilcher 2000

S. Martin-Kilcher, "Mors immatura in the Roman world – a mirror of society and tradition", u: J. Pearce, M. Millet & M. Struck (ur.), *Burial, Society and Context in the Roman World*, Oxford, 2000, 63–77.

McK Elderkin 1930

K. McK Elderkin, "Jointed Dolls in Antiquity", *American Journal of Archaeology* 34/4, Chicago, 1930, 455–479.

Miloglav 2011

I. Miloglav, "Redni broj: 149, Lokalitet: Siscija – Sv. Kvirin", *HAG* 7/2010, Zagreb, 2011, 318–322.

Miloglav 2013

I. Miloglav, *Izvešće sa zaštitnog arheološkog istraživanja na lokalitetu Sv. Kvirin u Sisku*, Zagreb, 2013.

Miloglav 2014

I. Miloglav, "Redni broj: 136, Lokalitet: Siscija – Sv. Kvirin", *HAG* 10/2013, Zagreb, 2014, 273–275.

Miloglav & Lolić 2015

I. Miloglav & T. Lolić, "Redni broj: 145, Lokalitet: Sisak – Sv. Kvirin", *HAG* 11/2014, Zagreb, 2015, 290–292.

Miloglav & Mušič 2013

I. Miloglav & B. Mušič, "Redni broj: 182, Lokalitet: Siscija – Sv. Kvirin", *HAG* 9/2012, Zagreb, 2013, 363–367.

Radman Livaja 2012

I. Radman Livaja, *Thesaurus Colapis fluminis. Arheološka istraživanja Kupe kod Siska prije I. svjetskog rata*, Zagreb, 2012.

Sanader 1997

M. Sanader, "Zbirka starogrčke koroplastike na Brijunima", *Opuscula archaeologica* 21, Zagreb, 1997, 37–66.

Škrkulja 2011

R. Škrkulja, "Redni broj: 150, Lokalitet: Sisak – Sv. Kvirin", *HAG* 7/2010, Zagreb, 2011, 322–323.

Škrkulja 2012

R. Škrkulja, "Redni broj: 144, Lokalitet: Sisak – Sv. Kvirin", *HAG* 8/2011, Zagreb, 2012, 311–313.

Škrkulja 2013

R. Škrkulja, "Redni broj: 183, Lokalitet: Sisak – Sv. Kvirin", *HAG* 9/2012, Zagreb, 2013, 367–369.

Škrkulja 2014

R. Škrkulja, "Redni broj: 135, Lokalitet: Sisak – Sv. Kvirin", *HAG* 10/2013, Zagreb, 2014, 272–273.

Škrkulja 2016

R. Škrkulja, "Redni broj: 182, Lokalitet: Sisak – Sv. Kvirin", *HAG* 12/2015, Zagreb, 2016, 330–331.

Škrkulja 2017

R. Škrkulja, "Redni broj: 192, Lokalitet: Sisak – Sv. Kvirin", *HAG* 13/2016, Zagreb, 2017, 340–342.

Škrkulja 2018

R. Škrkulja, "Redni broj: 184, Lokalizet: Sisak – Sv. Kvirin", *HAG* 14/2017, Zagreb, 2018, 334–335.

Šošić Klindžić & Tončinić 2012

R. Šošić Klindžić & D. Tončinić, "Redni broj: 145, Lokalizet: Sisak – Sv. Kvirin", *HAG* 8/2011, Zagreb, 2012, 313–316.

Tomaš 2008

T. Tomaš, "Redni broj: 102, Lokalizet: Siscija – Sv. Kvirin", *HAG* 4/2007, Zagreb, 2008, 228–229.

Tomaš 2009

T. Tomaš, "Redni broj: 124, Lokalizet: Sisak – Sv. Kvirin", *HAG* 5/2008, Zagreb, 2009, 289–291.

ELEKTRONIČKI IZVORI

Gradski muzej Sisak, Arheološka istraživanja,

<https://muzej-sisak.hr/arheoloska-istrazivanja/> (zadnji pristup: 02.04.2025.)

Gradski muzej Sisak, Arheološki odjel,

<https://muzej-sisak.hr/odjeli/arheoloski-odjel/> (zadnji pristup: 19.07.2023.)

Narodni muzej Slovenije, Ivory dolls,

<https://www.nms.si/en/collections/highlights/710-Ivory-dolls> (zadnji pristup: 18.12.2023.)

Red Digital de Colecciones de Museos de España, Museo de Albacete,

<https://ceres.mcu.es/pages/ResultSearch?txtSimpleSearch=Muf1ecas&simpleSearch=0&hipertextSearch=1&search=simple&MuseumsSearch=&MuseumsRoleSearch=18&listaMuseos=null> (zadnji pristup: 23.08.2023.)

The British museum, rag doll,

https://www.britishmuseum.org/collection/object/G_1905-1021-13 (zadnji pristup: 19.07.2023.)

The Met, Bone doll with articulated limbs,

<https://www.metmuseum.org/art/collection/search/248624> (zadnji pristup: 08.04.2025.)